

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Николай Иванов Ненов,

за дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, в докторска програма „Етнология“, при Софийски университет „Св. Климент Охридски“, на тема: „Институционално развитие и музеифициране на народната култура в съвременността. (По примера на занаятите и организираното занаятчийство в България“), с автор Димитър Иванов Василев

Представеният от Димитър Василев комплект материали е в съответствие с утвърдения Правилник за придобиване на научни степени на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и включва всички необходими документи. Дисертационният труд е с общ обем от 359 страници и е структуриран в Увод, три Глави, Заключение и 46 стр. Приложения. Библиографията включва общо 266 заглавия на научни трудове, от които 26 чуждестранни. Приложени са 17 публикации по темата на изследването.

Димитър Иванов Василев е етнолог и магистър културолог с квалификация за управление на културното наследство, който усвоява умения и опит в български и международни обучения, програми и сътрудничества, позволяващи му да се утвърди като изследовател, с профил и научни интереси в областта, в която се разгръща настоящия труд. Преподавател с опит в Националната художествена академия, Димитър Василев е изградил критически поглед към ключови елементи от историята на занаятите у нас, които могат да се окажат променливи или противоречиви, с което утвърждава собствен принос по важни въпроси, свързани с развитието им и живота им в съвременността. Докторантът е работил в музея към ИЕФЕМ – БАН, а днес е в редиците на Националния исторически музей в София, където е ръководител на отдел. Този почти 20 годишен опит е от важно значение за успешната реализация на настоящето изследване, тъй като Д. Василев познава вещния свят на българската етнография в неговите минали форми и настоящи превъплъщения. Както самият той казва „Ежедневният ми допир с артефакти нагледно ми демонстрираше как се променят формите и естетическите критерии“, стр. 4. А също и – „Всекидневната работа и любопитството ми прерастнаха в желание да разбера какво определя тази промяна. Това в известна степен ме насочи към това да

разглеждам занаятите като част от един по-широк обществено-политически процес, процес, който трансформира и променя изцяло социалната среда. Среда, в която отгоре-надолу се налагат естетически критерии, в която се търси компромис между традиционни и съвременни употреби на занаятчийска продукция“, стр. 11.

Обект на изследването в настоящия труд са занаятите като елементи от фолклорната култура и настъпилите изменения и трансформации в нея през втората половина на ХХ и началото на ХХІ в. Занаятите в текста почти непрекъснато са определяни като „народни“, без това непременно да дава допълнителен познавателен смисъл. Авторът проблематизира фолклорната култура, която се употребява за изобретяване на национална идентичност, като поставя акцент върху занаятите и тяхната продукция, които предлагат ключ към анализ на разглежданите процеси.

Предмет на изследването е институционализирането на занаятчийството и новите роли и функции, които занаятите и майсторите придобиват чрез коопериране, музеализиране, създаване на централизирана браншова организация, съвременна пазарна икономика, както и превръщането на част от занаятите в културно наследство. Тези процеси са разгледани както в ширина, така и чрез отделни случаи, които помагат да бъде усетена ситуацията в дълбочина. В изследователския процес са използвани разнообразни методи на работа и анализ, което дава възможност да се очертаят функциите на минали форми на обединения, подвластни на времето. Чрез поредица от интервюта авторът ни е представил собствената гледна точка на отделния майстор, но и на изследователя, който е бил в съприкосновение със занаятчиите в разнообразна среда. Така разбираме, че за автора е важно да проследи превръщането на майсторите и на занаятите в елемент на културното наследство и в маркер на национална идентичност, процеси, които имат отношение към развитието на съвременното общество и определянето на индивидуална и личността идентичност през призмата на наследството. Безспорно е, че функционирането на занаятите в нова среда, каквато е музейната, както и въздействието на идеологията във времето до 1989 г. чрез централизирана занаятчийска организация, показват промените във възприемането на този вид поминък, както и на отношението към фолклорната култура, на която се гледа като на елемент от националната.

Авторът проследява предизвикателствата на времето пред занаятите – навлизането на механизация в производството, наложеното насилствено коопериране, изобретяване на стратегии за оцеляване, свиване на производството поради отмиране на ползването, типовото производство, превръщането на занаятите в музейни ценности, отнемане от

тяхната жизненост и приложимост, нова законодателна рамка, превръщането на част от тях в културно наследство (стр. 8). Но погледът върху занаятите не му е достатъчен, поради което той разглежда рефлексии, които предизвикват реакции от страна на майсторите на случващото се около тях - „По този начин желанието да фокусирам изследването си върху едно традиционно производство, върху неговите промени и стратегия за адаптиране като цялостен елемент от народната култура в процеса му на трансформация, считам, че би било успешно“ (стр.8). Тъкмо този изследователски момент е особено важен за повествованието, определен и от автора като един от основните приноси на изследването – да се покаже как се съчетават символни и утилитарни стойности в изобретяването на механизми за оцеляване в различни по функция и роля сфери.

Глава Първа „Институционализиране и трансформация на занаятите и организираното занаятчийство в съвременността“ разкрива промените в сферата на занаятите в широка хронологична рамка, като проследява както начални форми на сдружаване, така и насилствени, след промените от средата на XX век. Авторът предлага на вниманието ни случаите от Павликени – където е проследено обединяването на всички занаятчии в кооперации, за да се ликвидира частната собственост, както и случаят от Русе – където са проследени промените в съществуваща от предишни десетилетия кооперация, които показват превръщането на индивидуалният майстор в наеман работник, изделията – в стандартизирани предмети, създадени по план и с норма, при което се губи и тяхната художествена стойност. Промяната във всекидневния начин на живот се отразява пряко върху разглежданите поминъци, тъй като техният вещен свят е ориентиран към друго време. Именно поради това Д. Василев се спира на появата на ЗМНХЗ, като организация, която възвръща ореола на занаятите като специфична дейност, макар подчинена на нови нужди – ориентацията на страната към външен туризъм, търсене на идентичност пред другите, както и търсене на художественост в творчеството на занаятчиите, както в настоящето, така и в миналото. Като изследва отношенията между Задругата, Съюза на българските художници, както и отделните лидери в организацията, сред които е етнографът Христо Вакарелски, докторантът поставя ситуацията в контекста на политическото и идеологическо развитие на страната по това време, като прави важното уточнение, че Задругата е организация, която успява да обедини творци и да създаде условия за тяхната реализация. Така се появява и Изложението в Орешак, което не само

продължава наследения Панаир при манастира от миналото, но се превръща във фактор за развитие на занаятите.

Като особен случай тук се разгръща историята на майстора-грънчар Петър Гигов, който е обвързан с явлението Бусинска керамика, тема, която вероятно има продължение в настоящето, след физическия край на местния поминък през 50-те г. на XX век.

Изложението в **глава Втора** „Музеефициране на народните занаяти. Развитие на занаятчийството като част от експозициите на открито“ се фокусира върху институционализирането на занаятите чрез тяхната музеализация. За тази цел е нужно да се представи в исторически контекст зараждането и разгръщането на идеята за музеите на открито, тяхното функциониране и структура, което докторантът прави, като се опира на особената роля на световните изложения и техният пример.

През темата за музеите на открито е проследен мотивът за погледа на националната държава и просветените изследователи върху „изчезващото село“, при което музеите на открито представят нацията на длан чрез разнообразни артефакти, като едновременно с това показват и социалната стратификация в обществото. Тази тема обаче е обобщена само в исторически план, а проследеното развитие на музеите на открито е според визия от 1974 г. - Zippelius 1974. Така на практика липсва съвременността, където те се извяват като общностни музеи, като екомuzeи (споменати от автора), като археопаркове, развиват музеен активизъм и далеч не се спират единствено върху минали форми на фолклорна култура и ареална етнография. Ще трябва да отбележим, че всъщност за нуждите на конкретното изследване докторантът се опира само на примерите за създаване на подобен тип музеи, в чужбина и у нас, без непременно да посочва еволюцията в развитието на музеите на открито, тъй като тя не е от пряко значение за живота на занаятите.

Докторантът е проследил проявата и част от развитието на музея на открито „Етър“, на т.нар. архитектурно-етнографски комплекси и на защитените територии на селища, обявени за архитектурни или исторически резервати, като фокусът на това изследване е отношението към занаятите, където те са поставени в контекста на музейните репрезентации, както и на обвързването с туризма.

Все пак, струва ми се, не е излишен различния поглед към темата за архитектурните резервати, които от остарели и ненужни се превръщат в националнозначими елементи от културното наследство - (Александър Везенков 2010. Как тъжната действителност се

превърна в културно наследство: нашите старинни градчета, В: В търсене на българското. Мрежи на национална интимност, XIX-XXI век, съст. Стефан Дечев (София: Институт за изследване на изкуствата, 405-410).

Като дългогодишен и опитен музеен труженик Д. Василев знае, че календарът със събития на музея е онзи инструмент, който превръща отделни инициативи в значими събития, поради което разпознава стратегическото място на провеждания от РЕМО „Етър“ Международен панаир на традиционните занаяти. Подкрепата му от страна на Министерството на културата и на Община Габрово показват национални и местни стратегии за интерпретиране на този тип наследство, които на практика се вписват в политики, представящо Габрово като творчески град на ЮНЕСКО. Така чрез системна подкрепа на занаятите се постига устойчиво развитие на музея, вписване на града в световна мрежа и осмисляне на знанието, уменията и културните практики, обвързани със занаятите.

Разгледаните примери, показват как чрез различни свои дейности, музеят успява да добави стойност на своите статични експозиции, да допринесе за съхраняването на изчезващи занаяти и поминъчни дейности, да популяризира уменията и труда на майсторите. Особено важни са дейностите, свързани с подпомагането на занаятчиите във време на световна криза, когато те нямат възможност за работа и демонстрации в музея (стр. 168). Изследователят обособява две различни категории дейности от страна на самите занаятчии - практикуване на занаяти с цел продукция и с цел демонстрация (стр. 210), което явно се налага в последното десетилетие, заради съвременните тенденции за включване и съучастие на публиките. Това наблюдение се повтаря устойчиво и в следващите части от проучването.

В глава Трета „Институционално развитие и музеифициране на народните занаяти. Трансформация на организираното занаятчийство (По примера на гр. Троян)“ на доста страници се проследява появата на музея в Троян, както и последвалата Постоянна занаятчийска изложба от 30-те г. на XX в., която от местния музей се разглежда като предходник на днешния музей на занаятите в Троян. Тази теза не стои релевантно, при което докторантът подчертава голямата времева дистанция от над 30 г. между появата на Изложбата и създаването на Музея – докато примерите от света показват друго (Голямото изложение в Кристал палас, последвано от музея „Виктория и Албърт“). Функциите на Изложбата са продължени по-скоро от изложението в „Орешака“, а не от музея, при което докторантът съвсем логично изтъква ролята на изложението в подкрепа

на местния бизнес. Ще се потвърдим заключенията му с наблюденията ни в широк ареал у нас, където от началото на XX век има множество примери на създадени местни изложения, понякога наречени и „музеи“, които са инициативи на търговско-индустриални камери, с цел развитието на бизнеса, но не и с мисъл за културни наследства.

По-късно във времето „Ателие на троянските майстори“ „Музеят на народните художествени занаяти и приложните изкуства“ гр. Троян и „Националното изложение на художествените занаяти и изкуствата“ с. Орешак, се очертават като три елемента, които наследяват някогашното сдружение на майсторите, панаира край манастира и музея, като пазители на знанието за ценността и места за нейната реализация. Тяхното сближаване и отдалечаване е показано като подвластно на времето, но съществуването им подчертава важното им място в живота на наблюдавания занаят и неговите изпълнители. В днешно време Изложението дори придобива статут на регионален културен институт, с което се очертава като водещ конкурент, определящ динамиката в изследваните процеси. По този начин дисертацията добива още по-важно значение, тъй като е насочена към настоящето и бъдещето, а не описва единствено миналото и това е неин много важен принос.

Изследователят проследява всички съвременни форми на изява на грънчарите от региона на Троян, като ги вплита в музейната политика и тази на местната община. По този начин виждаме преплитането и вграждането на осъзнавания като ценност занаят и неговите представители, в градски празници. Фестивализацията на културата в последните години също рефлектира върху наблюдаваните процеси, при което занаятчиите успяват да извоюват присъствието си дори в тематично различни поводи за празник, какъвто е Фестивалът на сливата.

Разгледаният случай със семейство Йовкови е показателен за описваната ситуация в региона, при което представителите на семейството участват във всички изменения, настъпили в трансформацията на занаята, в процесите на предаване на знание и обучение, в публичното му представяне, вариативността във форми и функции, както и съхранение на местна шарка и осъзнаване на ценността на занаята, майсторите и техните изделия.

В Заключението докторантът извежда основните тези, сред която тази, че процесът на институционализиране и музеефициране на занаятчийското производство променя неговия характер, като го превръща го в жив експонат. Това е важно заключение, което

представя качествено ново ниво от развитие на елемент от наследена доводерна култура, която е вписана в национални, регионални и местни измерения, разпозната като ценност. Тъкмо проследяването, извършено от автора, на метаморфозите на занаятите у нас, подвластни на разнообразни политики, е ключово за разбирането и употребите на разглежданата тема в съвременността. Подчертавам това сред достоинства на това изследване, тъй като чрез него се изгражда мост между етнографския поглед към специализирани занимания и херитологичната перспектива на съвременността.

В същото време за мен е спорно твърдението, че във времето на държавната и институционална подкрепа „едни занаяти умират за сметка на други“ (стр. 284), тъй като е ясно, че ръчните занаятите са в процес на отмиране още от началото на индустриалната революция, но особено ясно става това заради промяната в начина на живот, при който вещният свят се променя. Поради това самари, цървули, дисаги, папуци и копанки, повече не са ни нужни. Едновременно с това критерият за художественост в по-голяма степен стимулира съхранението на някои от знанията и уменията, отколкото да води до отмиране, тъй като показва ценност, която в последствие ще се употреби за разпознаване на културни наследства.

Като цяло текстът е написан добре и е издържан в научно отношение, при което не се забелязва плагиатство или употреба на изкуствен интелект. Ще отбележа обаче употребата на думи като „бит“ и „традиция“, за които не е указан техният смисъл и значение. Доколкото термините в науката са важни заради тяхната еднозначност, ще подчертаем, че точно тези примери се нуждаят от пояснения, тъй като присъстват в множество контексти и не е ясно какво означават. Ще посоча и неправилната употребата на формулировката „домашни занаяти“ (тъкане, предене, везане, бродирание, багрене на тъкани, плетене на кошове и кошници) от стр. 142 и други, които всъщност са „занятия“ или „занимания“, но не и занаяти, както е утвърдено да се указват в българската етнографска наука. Разбира се тези уточнения не накърняват безспорния принос на представеното изследване.

Авторефератът адекватно отразява както структурата на дисертацията, така и основните резултати. Поднесени са цели, задачи, тези, проследено е развитието на отделните теми от проучването и конкретни случаи от терен, което ми дава основание да потвърдя неговото качество. Изследването, извършено от Димитър Василев, използва интердисциплинарен подход за реализация на заложените цели, като резултатът представлява впечатляващ корпус от систематични проучвания, които без да са описващи

всички познати занаяти, съставят основа, която служи за репрезентация на посочената тема като цяло. Така занаятите, за да достигат до нови публики, се поддържат от музеите, а в тази специфична среда занаятите едновременно запазват специфика и осъществяват промяна. Тъкмо тази промяна се оказва особено ценна – не само за занаятите и майсторите, но и за музеите, които осъществяват включване, преживяване, потапяне, като така променят средата, в която се развиват.

Дисертационният труд съдържа реални научни резултати, които представляват оригинален принос от страна на Димитър Василев и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и Правилника на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Дисертационният труд на тема „Институционално развитие и музеифициране на народната култура в съвременността. (По примера на занаятите и организираното занаятчийство в България)“, свидетелства, че Димитър Василев притежава задълбочени теоретични знания и професионализъм, като показва качества и умения за научно изследване. Ето защо, убедено давам своята положителна оценка за дисертационния труд и постигнатите резултати и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научната степен „доктор“ на Димитър Иванов Василев, в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, в докторска програма „Етнология“, при Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

27.02.2026 г.

Русе

Рецензент:

проф. д.н. Николай Ненов